

FÜGGELÉK

A VIZUÁLIS NEVELÉS FOGLALKOZÁSAINAK SAJÁTOS FELTÉTELRENDSZERE Szakterem, szertár, anyagok, szerszámok, szemléltető eszközök

Előrebocsátjuk, hogy amint a vizuális nevelésben – ezen a nagyon személyiségfüggő területen – a feladatok tanóráinak alkotó végigviteléhez nincsenek, nem lehetnek, részletekre kiterjedően megírt forgatókönyvek (az óravázlat-minták is csak irányadó jellegűek), a tárgyi körülményekre sem adhatunk egzakt követelményszerű leírást. Ennek ellenére az ilyen jellegű kérdéseire választ kereső minden tanítónak és tanárnak ajánljuk figyelmébe az alábbiakat.

Mint korábban kifejtettük, a vizuális nevelésben az intellektuális elsajátítás is gyakran anyagalakítási folyamatban valósul meg. Más tantárgyi feltételekhez képest a különbség szembeötlő: az óra elméleti elemző része tanári szemléltetőeszközökre épül (itt ritka eset a frontális, közös tankönyvhasználat), a gyakorlati rész pedig különböző anyagok és eszközök meghatározott technikával történő alkalmazását kívánja. Tananyagaink feldolgozásának logikája összetettebb előkészületeket és struktúrájában rétegzettebb körülményeket követel, mint a hagyományos tankönyv-, munkafüzet használatra épülő órák. Az elméleti és a manipulatív résznek tartalmában szervesen, formájában gördülékenyen kell kapcsolódnia egymáshoz. Az óra egyetlen szemléleti egységben történő zökkenőmentes lefolyását a bemutatott képek, modellek, felhasznált anyagok, eszközök, munkafogások, mozdulatok összehangolt egysége biztosítja, s mindezeket a tevékenység szervezett térbelisége, a teremrend fogja össze.

Úgy tűnik, hogy a vizuálisnevelés-óra a pedagógustól filmrendezői irányító-szervező tulajdonságokat kíván, sőt valójában többet, mert nem számíthat asszisztensek, kellékesek segítségére. Neki azt is tudnia kell, milyen tárgyak, eszközök lapulnak a szertár zugaiban, bemutatásra mikor milyen könyvet, képet emelhet ki szekrényéből, és hogy mikor, kinél igényelheti például a mintázáshoz szükséges anyagot.

A feltételrendszer megteremtése, kialakítása nem az aktuális óra közvetlen előzménye, hanem valójában a tanmenetszerkesztés értelemszerű része. A feladatok, feladatsorok megalkotásánál nagyobbbrészt kénytelenek vagyunk alkalmazkodni tantermi, eszközbeli feltételekhez, avagy újra és újra változtatási, fejlesztési, beszerzési igényekkel kell fellépnünk.

A pedagógus kreativitásának jellemzője kell, hogy legyen a folyamatos alakítás, változtatás igénye. Kár lenne az ismeretszerzésben hatékonytá tünő témaötleinket eszköz hiányában félretenni. Pályázatokkal, az iskola kereteit, kapcsolatait tágító szervezéssel, szülőkkal való együttműködéssel még merésznek tünő elképzeléseink is megvalósíthatóak. Kitarató törekvésünk, a vizuális nevelésre kialakult lelkiismeretes beállítódásunk eközben – nem is mellelleg – tágabb teret vívhat ki magának, a területnek pedig elfogadást, mi több, elismertséget.

Tevékenységünk tárgyi feltételei között elsőként a tanári és a tanulói tevékenységek együttes terét, **a tantermet** vegyük szemügyre. Tantárgyunk felől nézve előnyös, ha belső szerkezete, rendje könnyen és gyorsan mobilizálható; ha például dönthető lapokkal állítható, alakítható, tologatható munkaasztalaink vannak, ha ezek elmozdítása a gyerekek számára se okoz nagy erőfeszítést. Előnyös, ha a terem tere méreteivel is alkalmas mozgásos játékok, dramatizálások megvalósítására; ha nagyméretű ablakok mellett irányítható mesterséges fényforrásokkal is rendelkezünk. Farács, parafafelület, polcrendszer elhelyezhetőségével a szabad falfelületek adjanak lehetőséget az órai munkák, szemléltető képek, modellek elhelyezésére.

*A terem belső képének alakításába vonjuk be a gyerekeket, az osztályterem a már tárgyalt környezetalakítás természetes területe is.*¹ Fontos, hogy alkotó tevékenységük színterét sajátjuknak tekintsék. A már többször átélt tevékenységekkel, az önmaguk keze által alakított térben belső készítményeik is szabadabban kibontakoznak, felszabadultabban fejezik ki gondolataikat. Minél sokrétűbb a gyermekközösség tevékenysége az osztályteremben, annál inkább vész a múlt ködébe a katedrara irányított padosorok poroszos rendszere. A térnek más és más változtatható készsággel kell tudnia szolgálni a különböző tevékenységeket, sőt akár egyidejűleg is a különfélét, a mással foglalkozó kisebb csoportokét is akár. Az alakíthatósághoz hozzátartozik a tér tartós és alkalmi megosztásának lehetősége: szekrényekkel, paravánokkal célszerűen tagolhatjuk is. Már-már az élet jelének foghatjuk fel, ha a belső tér folyton alakul. Alkalmilag befolyásolhatjuk, irányíthatjuk a fény útját. Improvizálhatunk dramatikus játékokhoz színpadszerű háttereket. Cserélgetjük a szemléltető tablókat, modelleket, maketteket, vagy csak takarjuk és felfedjük őket aktualitásuk szerint.

Ha termünkben körülnézünk, optimális esetben kis ajtót látunk, amely a szertárba vezet. A **szertár** a terem természetes tartozéka. Tudjuk, hogy ez kevés iskolában valósulhat meg ilyen formában, és gyakran meg kell elégednünk egy távolabbi helyiséggel, vagy rosszabb esetben szekrényekkel, terempolcokkal. Bármely lehetőség legyen is adott, dolgozunk az, hogy az oktatói tevékenység előnyére hasznosítsuk. Izolált szertárban kétségkívül a magunk urai lehetünk, rendszerét bármikor alakíthatjuk, de belső tartalmát – modelleket, eszközöket stb. – csak egyenként, aktualizálva tárhatjuk a gyerekek elé. Az anyagok és eszközök elhelyezése a teremben levő szekrényekben és polcokon feszes rendtartásra kényszerít ugyan, de így könnyebben megteremthető a valódi műhelyhangulat is.

A terem és a szertár mindezek szerint a tanár vizuális nevelői szemléletéről is vall. Ez tartalmilag leginkább a **tárolt és gyűjtött anyagokon** látszik (gyermekrajzok, modellek, szemléltető tárgyak, képek, eszközök, anyagok stb.). Az év folyamán készült **gyermekmunkákat** egyénekre vagy feladatokra csoportosítva érdemes gyűjteni, tárolni. Így lehetővé válik a feladatsoronként történő értékelés, a folyamatos dokumentálás (diázás, másolás) és a kiállításokra történő válogatás. *A munkákat időszakonként lehetőleg vissza kell adni a gyermekeknek.* Bár olykor nehezen válunk meg a legszebb gyermekrajzoktól, visszatartani alkotásokat – a gyermekek beleegyezése nélkül, sőt kérésük ellenére – pedagógiai szempontból sem célravezető, erkölcsileg pedig egyenesen méltánytalan. Ezért elvárható, hogy a vizuális nevelést tanító pedagógus legyen járatos a dokumentálás néhány alapvető formájában (fotózás, fénymásolás). A megőrzött diakép egyébként is praktikusabb, mint az évek alatt nagy mennyiségű halmozódó, sérülékeny, s lassan amúgyis megsemmisülő eredetiek. Az évközi rajzgyűjtés értékesen hasznosuló formája a kiállítás, ha a folyosón és teremben folyamatosan figyelemmel kísérhető a cserélődő gyermekrajzanyag.

A gyűjtött **természeti formák mint modellek** a szertár maradandó darabjai. Itt kaphatnak helyet a gyermekek által gyűjtögetett, nyári kirándulásokról, utazásokról hozott érdekes darabok is (kövek, rovarok, kagylók, gyökerek...) A fajtájukban, formájukban, színükben izgalmas példányokat érdemes a szertár sötétjéből kihozni, és a teremben rendezetten, polcokon, kollázs keretekben, vagy falra függesztett dobozokban tárolni. A mesterséges környezetben folyamatosan és komponáltan szem elé kerülő organikus formák jól hatnak, stimulálják a közérzetet azon túl, hogy formaötleteket kínálnak más rajzórai, nem

¹ Lásd: Környezetet a gyermekekkel. VIZUÁLIS KULTÚRA II., IV. Könyv, 2. fejezet, 1.

tanulmányi témáknál is. Állandó jelenlétük környezetünkben az otthonosság, természetközelség érzetét keltik.

Ide sorolhatjuk még azokat a **használati, népművészeti és kultúrtörténeti tárgyakat** is, amelyek modellelemzés vagy bemutatás témái lehetnek. A gyermeki aktivitást ebből sem zárhatjuk ki. Ideiglenesen mindig helyet adhatunk egy-egy (tanuló által) otthonról hozott aktuális tárgynak (népművészeti kancsó, különös formájú üvegek stb.) A gyerekek ugyanis felszólítás nélkül is – akár a feladatot, a témát követően – hozni fognak olyasmit, amiben felismerik, újraélik a tanári bemutatást. A pedagógus is örömmel éli meg az alkalmi szerepcserét, mikor is a gyerek mutat, szemléltet és elemez az elmúlt órák inspirációjára.

A szemléltetés legismertebb és leggyakoribb eszközei a **különböző síkképek**. Ezek is a szertár természetes részei, gyakran már feladatokhoz kapcsoltnak, rendszerezve, előkészítve. Itt csak megjelenési formájuk alapján adunk egy felsorolást:

- Méreteinél fogva praktikus a diapozitív, amely különösen akkor értékes, ha a tanár saját elképzelése, választása alapján maga készítheti azokat. Idegen anyag használata valamilyen mértékben mindig kiszolgáltatottságot jelent.
- Fénymásolással is gyűjthetünk képeket könyvekből, bárholnan, (sokszorosítva kézbe adhatjuk, másolhatunk belőle otthonra is), a szemléltetési szituációhoz a láthatóság érdekében akár fölnagyítva. Hátránya, hogy a színes fénymásolás magas költsége miatt a dolog többnyire csak fekete-fehérben működik.
- Fóliára is fénymásolhatunk szemléltető képanyagot, célunknak megfelelő rendszerben tároljuk. A kisebb formátumú képek írásvetítőn kivetítve élvezhetővé lesznek.
- Különböző tematikájú tananyagainkhoz többek között a képzőművészet, a tárgykultúra, a természet témakörökben a gyerekekkel együtt gyűjthetünk képeket, reprodukciókat folyóiratokból, naptárakból.
- Szertárunkban tarthatunk rendszeresen képzőművészeti albumokat, folyóiratokat.
- A tanszergyártók diapozitívjei, poszterei és szemléltető táblái is a szertár síkképi szemléltető anyagának részei, csakúgy, mint saját szemléltető anyagaink, amelyeket eleinte csak „a következő tanévre” teszünk félre.

Tantárgyunk talán legérzékenyebb pontja **az alkotómunka anyag- és eszközszükségletének előteremtése**. Ezért mondtuk, hogy a témák, feladatsorok tervezése során átgondolás tárgya az alkalmazott műfaji technikák feltételrendszere is annak ellenére, hogy az alsó tagozatos tantervi követelmény nem jelöl meg megoldhatatlan, költséges, különleges technikákat. Célszerű, hogy a pedagógus tájékozott legyen a kereskedelmi forgalomban kapható, leggyakrabban használt, nem drága, de jó minőségű anyagok (festékek, ecsetek, kréták, ceruzák) terén, és ezek alapján állítsa össze a gyerekek egyéni felszerelésének listáját. Általánosságban elmondható, hogy a gyerekek felszerelése (amely egyénenként dobozokban, a szertárban is tárolható) puha ceruzákból, fekete és színes zsírkrétákból, vízfesték-készletből, tempera-készletből, ecsetekből és színes papírokból áll. Elképzelhető, hogy a tanár vagy az iskola szerzi be a megfelelő eszközöket. Ebben az esetben pontos és körültekintő kalkuláció szükséges, hiszen a gyerekek pénzével gazdálkodunk.

A szertárban a **közösen biztosított** – mert egyenkénti adagokban beszerezhetetlen – anyagokat tartjuk. A rajzórák alapvető anyag- és eszközigényét területek, műfajok szerint csoportosíthatjuk:

- *Grafika, rajz*: rajzszén, nádtollak, fémhegyű rajztollak, faragott pálcikák tusrajzhoz, diófafác, tus (fekete és színes), rajzszegek, papír ragasztószalagok, kézi hengerek (nyomtatáshoz), üveglapok, nyomdafesték, hígító, törülörnyok.

- *Festészet*: vízfestékkészletek, tempera (célszerű a dobozos kiszerelésű), vastag és vékony ecsetek, darabolt szivacsok, színes ofszet papírok (íves), nem boruló félliteres vizes edények, ecsettörölő rongyok, vödörök a tiszta és a festékes víznek.
- *Szobrászat, kerámia*: hordóban, műanyag zsákban nedvesen tárolt agyagkészlet, gipsz, gipszöntő vödör, mintázófák, szivacsok, drót, nyomhagyó eszközök (természeti formák, tárgyak), nyújtófák, kések, kanalak, kartonpapír alátétkorongok.
- *Fotó és videó*: fényképezőgép, nagyító felszerelés a szükséges vegyszerekkel, tálakkal (és természetesen ami a legnehezebben megvalósítható, ami nélkül mindez semmit nem ér: a fotólabornak alkalmas módon kialakított helyiség), videokamera, lejátszó készülék.
- *Egyéb anyagok*: vonalzők, folyadékállagú ragasztók, kisebb és nagyobb ollók.
- *A pedagógus eszközei*: papírvágó kés, tűzőgép, kicsi és széles öntapadó ragasztó szalagok, kétoldalas (duplex) ragasztó a kiállítandó képek rögzítéséhez.
- *Gyűjtögetéssel összeálló különböző rendeltetésű anyagok készlete*: képes újságok fotómontázshoz, nagyobb formátumú napilapok például a munkaasztalok beborításához, színes és mintás rongyok, filcek; hulladék fák, fűrészpor asztalosműhelyből; hungarocell csomagoló habanyagok, hullámpapír dobozok; szalagok, zsinórok, spárgák, cernák.
- A sokrétű eszköz- és anyaghasználat, s a más tantárgyi óránál mozgalmasabb órai létformák járnak balesetveszéllyel is. Emiatt a pedagógus gondoljon arra, hogy a kötelező megelőzés feladatainak maradéktalan ellátása mellett *elsősegély-készültséggel* is rendelkeznie kell az osztálynak.
- *Textil*: A tárgykultúra művészetei mind sajátos felszereltséget kívánnak. Mi itt csak egy példát hozunk, abban is csak a szövésre, textilképre és a batikolásra: fonalak, szövőkeretek; textildarabok, filcdarabok, vászon- és filcalap (kollázshoz, meseszőnyeghez); batikoláshoz: textilfesték, viasz, hurkapálcák, háztartási vatta, rezsó, vasalók.
- Külön szerepelhetnek a *papírok* vásárolt és gyűjtött változatai. A hagyományos szabványméretű (A/4, A/3) rajzlapok mellett gondolnunk kell a csoportmunkában készülő művekre, a papírplasztikákra, modellekre is. Ezért szertárunkban szerepeljenek A/2 és A/1 méretű lapok, csomagolópapírok, vastag kartonok, hullámpapírok, különös faktúrájú tapéták is.

Külön kell szólnunk az iskolai (rajztermi?, osztálytermi ?) fénymásoló gép témájáról, mert erre egyre szélesebb körben felismert igény jelentkezik. Nem fenyeget az a veszély, hogy kiiktatná a manuális képességfejlesztés pedagógiai feladatait, inkább arról van szó, hogy gépiessé váló tevékenységeket iktat ki, és ezzel a tantárgy kötött idején belül arányában megnöveli a képesség- és szemléletfejlesztésre fordítható időt, ami a tanulmányi időben relatíve lerövidíti azok kialakulásának, rögzülésének idejét. Arról nem is beszélve, hogy olyan szemléletfejlesztő feladatformákat hív életre, amelyekre nélküle korábban nem is gondolhattunk.

Felsorolásunk normális alaphelyzetet akar mutatni. Nem vettük figyelembe a tanár egyéni beállítódását, jártasságait és irányultságait – különösen a tárgykészítés területén. A tanár jó értelemben vett műfaji mániái az anyagok, eszközök terén is többletigényt jelenthetnek. Ekkor fokozottan is érdekeltté válik a szertár fejlesztésében, profiljának alakításában.

Tudjuk, alsó tagozatban a vizuális nevelési órák csak kevés helyen tarthatók szakteremben. Ezért a hagyományos osztályteremnek is biztosítania kell némiképp a fenti feltételeket, ha másképp nem, legalább a pedagógus alakító, átformáló szándéka szerint. Ez már akkor is megkezdődik, mikor a terem falain megjelennek az órai munka alkotásai, mikor a polcokat

betöltik a gyűjtött tárgyak. A terem szerves részévé válnak az aktuális műalkotások reprodukciói és a mennyezetről a gyerekek által készített papírsárkányok, papírplasztikák tekintenek ránk. Éppen a mi tantárgyunk az, amelynek teret kell nyitnia a gyermeki környezetalkítás előtt. Reggelente azután a gyerekek nem az elvárásuktól szorongva, hanem érdeklődéssel teli természetes bizalommal érkeznek az élményemlékeket idéző, újabb alkotásélményeket ígérő osztálytérbe.

Tudunk olyan esetről, amikor a tanár kényszerből a folyosón vagy az aulában tartotta a rajzórát. A gyerekek hatalmas, színes képeket festettek a padozaton, majd beborították alkotásaikkal a folyosók falait. Másutt talált hulladékpapírokra kényszerültek festeni eszközök és anyagiak hiányában. Munkáik – az anyag újszerű megszólalása miatt – országos kiállítások sikeres darabjai lettek.

Mert – visszatérve bevezető gondolatainkhoz – a vizuális tárgy tanítója valóban olyan „látványfelelős”, aki képes elképzeléseit a lehetőségekhez, az iskolai lehetőségeket pedig elképzeléseihez igazítani. Céljainak egyik legfontosabbika, hogy szinkronban maradjon, s tanítványait felhozza az anyagaiban és eszközeiben egyre fejlődő, egyre sokrétűbb vizuális kommunikáció újabb szintjeihez, mi több, kezdeményező képességekkel bocsássa útjára őket a jövő számára.